

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 16 (2009)

Ο πληθυσμός της Σμύρνης 1631-1914

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.5](https://doi.org/10.12681/deltiokms.5)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (2009). Ο πληθυσμός της Σμύρνης 1631-1914. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 16, 55–80.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.5>

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ 1631-1914¹

A. Εισαγωγικά

Ο πληθυσμός της Σμύρνης, ιδιαίτερα όταν παρουσιάζεται κατανεμημένος στις διάφορες εθνότητες, δημιουργεί μεγάλο πρόβλημα για τους έρευνήτες. Κατά την άποψή μας οι διαφορές που παρατηρούνται στην εκτίμηση ή στον υπολογισμό των εθνικών ποσοστών του όλου πληθυσμού αλλά και στον συνολικό αριθμό του πληθυσμού οφείλονται στη διαφορετική αντίληψη για τη γεωγραφική έκταση του όρου Σμύρνη· ακόμα οφείλονται στην έλλειψη επίσημων όθωμανικών-τουρκικών στατιστικών αλλά και βέβαιων και αυθεντικών πηγών για τον υπολογισμό του πληθυσμού².

---

1. Το κείμενο αυτό αποτελεί κεφάλαιο του βιβλίου του Όδυσσέα Λαμψίδη, *Συμβολή στην οικονομική ζωή της Σμύρνης μετά το 1870*, τα χειρόγραφα του οποίου είχε παραδώσει στο τυπογραφείο προ του θανάτου του (12-7-2006). Δεν πρόλαβε να δει τα τυπογραφικά δοκίμια και να κάνει τις τελευταίες διορθώσεις και τυχόν αναγκαίες προσθαφαρισίες. Τις διορθώσεις το κεφάλαιον που δημοσιεύεται έδω ανέλαβε, με την πολύτιμη βοήθεια της Μαρίας Ά. Γαβριήλ, ή Άριάννη Ραζή (Σημ. του Έπιμ.).

2. Οι συντομογραφίες παρατίθενται στη σελ. 59. Γράφει το 1873 ο Scherzer, Α', σ. 106: «Είναι δύσκολο να προσδιορισθεί ο αριθμός του πληθυσμού μιας χώρας όπου δε γίνονται ποτέ απογραφές, όπου κανένας δε γνωρίζει τον αριθμό των χωριών και των μεμονωμένων οικισμών, και όπου περνούν και ξαναπερνούν καρβάνια νομάδων, την καταγωγή των οποίων δε γνωρίζει κανείς. Άν, παρόλα αυτά, προσπαθήσουμε να υπολογίσουμε τον αριθμό, ή εργασία μας θα μās δώσει ένα αποτέλεσμα κατά προσέγγιση, που θα απέχει ίσως κατά 10% από το πραγματικό σύνολο». Προσθέτουμε ότι ο Scherzer ήταν στην εποχή του ένας από τους πλέον ειδικούς στη στατιστική. Παρόμοια άποψη διατυπώνεται επίσης στο *ΗΟΣΒ*, σ. 197, και στο *ΗΟΣΓ*, σ. 141: «Η εξακριβωσις του πληθυσμού ενός κράτους ή ενός

Ἔτσι ἄλλοι συγγραφεῖς, κατὰ τὴν ἀποψή μας, ὅταν γράφουν Σμύρνη, ἐννοοῦν ὀλόκληρη τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση τοῦ νομοῦ, ποῦ μετὰ τὸ 1867 ἔχει πλέον ὡς πρωτεύουσα ὄχι τὸ Ἀΐδίνι ἀλλὰ τὴ Σμύρνη³ καὶ καλεῖται ἀπὸ τοὺς ταξιδιωτὲς καὶ τοὺς εὐρισκομένους στὴ Σμύρνη νομός (βιλαέτιο) Σμύρνης⁴. Ἄλλοι πάλι, ἀναφερόμενοι στὸν πληθυσμὸ αὐτό, ἐννοοῦν ἐκεῖνον τῆς πόλεως Σμύρνης καὶ τῶν δήμων τῆς καὶ ἄλλοι μόνο τὴν πόλη ἢ

νομοῦ διενεργεῖται ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ συνθήκας, ὧν ἀτιχῶς στερούμεθα ἐν Ἀνατολῇ· τοῦτον ἔνεκα οἱ ἀριθμοὶ οἱ διδόμενοι ἐν εὐρωπαϊκαῖς ἐπικρατείαις θεωροῦνται ὡς ἀκριβεῖς καὶ ἐπομένως δύνανται νὰ ἐπισύρῳσι τὴν ἐξέτασιν καὶ μελέτην τῶν ἀρμοδίων πρὸς βελτίωσιν τῶν κακῶς κειμένων, ἐνῶ δυστυχῶς ἐνταῦθα, ὅπου ἡ στατιστικὴ οὐδὲ τὸ πρῶτον κἂν ἐποίησε βῆμα [τὸ ἔτος 1887], οὐδένα διδόμενον ἀριθμὸν δύναται τις νὰ θεωρήσῃ ὡς ἀκριβῆ καὶ ὡς προερχόμενον ἐκ τακτικῆς καὶ συστηματικῆς ἐργασίας. Ἐπομένως πᾶς ἀριθμὸς περὶ πληθυσμὸ ἢ τῆς ἐμπορικῆς καὶ τῆς ἄλλης κινήσεως, καίπερ προερχόμενος ἐξ ἐπισήμου πηγῆς, δεόν νὰ θεωρηθῇ ὡς κατὰ προσέγγισιν καὶ μόνον διδόμενος· τῆς ἑλλείψεως δὲ ταύτης κύριαι αἰτίαι εἶναι ἐξ ἑνὸς μὲν ἡ ἑλλείψις γραφείων στατιστικῆς, ἀπ' ἑτέρου δὲ οἱ κατώτεροι ὑπάλληλοι, οἱ ἐνεργούντες τὸ ἀνατεθὲν αὐτοῖς ἔργον ἐν χαλαρότητι, καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ κάτοικοι, οἵτινες ἀποφεύγουσι νὰ δώσωσιν ἀκριβεῖς πληροφορίας καὶ κυριολεκτικῶς τρέφουσιν εἰδὸς τι φόβου πρὸς πᾶν ὄ,τι συνδέεται μετὰ τῆς στατιστικῆς».

3. Βλ. *ΗΟΣΑ*, σ. 147, *ΗΟΣΒ*, σ. 226, καὶ *ΗΟΣΓ*, σ. 159: «Ἀπὸ τοῦ 1867 δυνάμει τοῦ ἐν ἰσχύϊ περὶ διοργανώσεως τῶν βιλαετίων νόμου, καθ' ὃν τὰ τέως ἀγαλιέτια ἐπεξετάθησαν εἰς βιλαέτια, ἦτοι νομούς, ἡ Σμύρνη διατελεῖ πρωτεύουσα τοῦ νομοῦ Ἀΐδινίου καὶ ἔδρα τῶν γεν. διοικητῶν αὐτοῦ». Ἐντούτοις ὁ Ἰ. Κάλφογλου γράφει: «Τὸ 1849 ἡ πόλις αὐτὴ [ἐνν. ἡ Σμύρνη] ἐγινε ἡ πρωτεύουσα τοῦ βιλαγετιοῦ τοῦ Ἀΐδινίου». Βλ. Ἰωάννης Ἡ. Κάλφογλου, *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μικρασιατικῆς Χερσονήσου*. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια Σταῦρος Θ. Ἀνεσιτίδης, Ἀθήνα, Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, 2002, σ. 118. Ἡ πρώτη ἐκδοση τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (βλ. Πρόλογος, σ. 10) στὰ καραμανλίδικα κυκλοφορήθηκε τὸ 1899 στὴν Κωνσταντινούπολη.

4. Βλ. «Ἐκθέσις τοῦ ἐν Σμύρνη ἄγγλου γεν. προξένου κ. C. E. Heathcote Smith, περὶ τοῦ ἐμπορίου τῆς Σμύρνης κατὰ τὴν ἀπὸ Ἰουλίου 1912 μέχρις Ἰουλίου 1913 περίοδον», *Ἑβδομαδιαῖον Δελτίον Ἀγορῶν ΕΕΕΚ*, τ. ΙΔ', τεύχ. 16 (14 Ἰουν. 1914), σσ. 181-186· 17 (21 Ἰουν. 1914), σσ. 193-197· 18 (28 Ἰουν. 1914), σσ. 205-206. Στὴ σελ. 181 τῆς Ἐκθέσεως ὁ ἄγγλος προξένος δὲν ἀναφέρει βέβαια οὔτε ἀναλύει ἕνα γεωγραφικὸ-διοικητικὸ ὄρο, ὅπως βιλαέτιο, σαντζάκι κ.λπ., ἀλλὰ καθορίζει, νομίζουμε, τὴ γεωγραφικὴ ἔκταση, ἡ ὁποία καὶ ἦταν ἐξηρητημένη ἀπὸ τὴν πόλιν Σμύρνη γιὰ τὰ γεωργικὰ προϊόντα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ μέσω Σμύρνης διετίθητο γιὰ ἐξαγωγή, καὶ ταυτίζοντα χρησίμευε ὡς «ἀγορά» καὶ ὡς χῶρος ἐμπορίου καὶ συναλλαγῶν: «Τὸ ἐμπορικὸν ἰντερλάντ τῆς Σμύρνης ἐκτείνεται ἀνατολικῶς μέχρι τοῦ Οὐσσάκ καὶ Καραχισάο, βορείως μέχρι τῆς ἐπαρχίας Κόνια καὶ κατὰ

τήν πόλη και την επαρχία της. Σημειώνουμε ότι ο συγγραφέας και γεωγράφος Vital Cuinet δίνει αριθμητικά στοιχεία για τον πληθυσμό του βιλαετίου, του σαντζακίου (επαρχίας), του merkez-caza και της πόλεως της Σμύρνης⁵.

Έμεις χρησιμοποιούμε για την περίοδο 1631-1914 τόσο αυτούς που κατά καιρούς ανέγραψαν στα έργα τους αριθμητικά στοιχεία για τον πληθυσμό της Σμύρνης όσο και τα διάφορα μελετήματα που ασχολήθηκαν με τον πληθυσμό της πόλεως αυτής, όπως εκείνα του Slaars⁶, του Scherzer⁷, του

μήκος της παραλίας, βορείως μὲν ἄχρι Δαρδανελλίων, πρὸς νότον δὲ μέχρι τῆς Ἀτταλαίας. Ἄλλοτε ἀπὸ τῆς Σμύρνης ἐξηρτῶντο καὶ αἱ τῶς τουρκικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου».

5. Cuinet, σσ. 347 καὶ 439-440. Βλ. ἀμέσως πῶς κάτω, Β. Πίνακες.

6. Στὴ σελ. 138 ὁ Slaars, ὁ ὁποῖος γεννήθηκε καὶ διέμενε στὴ Σμύρνη, δημοσιεύει συγκριτικὸ πῖνακα γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως Σμύρνης μὲ στοιχεῖα πού δημοσιοποίησαν ἀπὸ τὸ 1631 ἕως τὸ 1868 οἱ ἐξῆς συγγραφεῖς, περιηγητὲς καὶ ἐφημερίδες: Tavernier (1631), Spon (1675), Le Bruyn (1678), Tournefort (1702), Tollot (1731), Pockocke (1739), Choiseul-Gouffier (1776), Tancoigne (1812), Iconomos (1817), Ch. Texier (1836), *Journal de Smyrne* (1837), Joseph Bargigli (1840), Storari (1854), Shepherd (1857), *L'Impartial* (1861), Slaars (1868). Ὁ πῖνακας αὐτὸς ἀναδημοσιεύεται καὶ στὸ *HOΣΑ*, σ. 146. Τὰ σχόλια στὰ πληθυσμιακὰ αὐτὰ στοιχεῖα διατυπώνει ὁ Slaars στὶς σσ. 238-243 τῆς μελέτης του, στὶς ὁποῖες παραπέμπουμε τὸν ἀναγνώστη-ἐρευνητὴ.

7. Ἡ σχολιάστρια (Scherzer, Α', σσ. 310-311, σμμ. 122) ἀναφέρεται στοὺς διαφορετικὸς ἀριθμοὺς πού παραθέτουν μερικοὶ συγγραφεῖς γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως Σμύρνης, ἀλλὰ δὲν δίνει τοὺς ἀκριβεῖς ἀριθμοὺς πού θὰ ἤθελε ὁ ἀναγνώστης γιὰ μὴ συγκριτικὴ χρονικὴ περίοδο· καταγράφει (Α', σσ. 289-290, σμμ. 23) περιηγητῶν πού ἐπισκέφθηκαν τὴ Σμύρνη μόνο τὰ ὄνόματα μεταγραμμένα στὴν ἑλληνικὴ (σὲ μερικὲς περιπτώσεις ἢ μεταγραφῆ δυσχεραίνει πολὺ τὴ διαπίστωση τῆς ταυτότητας τοῦ περιηγητῆ), χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀναφέρει τὸν τίτλο καὶ τίς ἄλλες βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις τῶν συναφῶν δημοσιευμάτων. Ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς-περιηγητὲς πού παραθέτει ἢ σχολιάστρια περιλάβαμε στὴν ἑξῆς μᾶς – συμπληρωματικὰ πρὸς τὸν πῖνακα τοῦ Slaars, πρὸς τὸν πῖνακα καὶ τίς σχετικὲς μελέτες τοῦ Χρ. Σολομωνίδη –, τοὺς Aubry de la Motraye (1699), Paul Lucas (1714), Dominique Sestini (1789), V. Fontanier (1821), Bouillet (1900), *La Grande Encyclopédie* καὶ Rougon (1892)· τὰ ἔργα τους τὰ σχετικὰ μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς πόλεως τῆς Σμύρνης καὶ τὰ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα πού αὐτοὶ δίνουν καταγράφουμε στοὺς πῖνακές μας. Δὲν χρησιμοποιήσαμε τοὺς λοιποὺς περιηγητὲς καὶ ταξιδιωτὲς πού ἀναφέρει ἢ σχολιάστρια (δ.π., στὶς σμμ. 23 καὶ 122), διότι εἴτε περιλαμβάνονται ἤδη στὸν πῖνακα τοῦ Slaars καὶ σὲ ἐκείνον τοῦ Σολομωνίδη, εἴτε δὲν παρέχουν ἐπαρκῆ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα εἴτε ἀκόμα ἐπειδὴ δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀνευρεθοῦν τὰ ἔργα τους.

Χρ. Σολομωνίδη⁸, και άλλοι που συμπληρώνουμε με νέα στοιχεία από *ΗΟΣΑ*, *ΗΟΣΒ*, *ΗΟΣΓ*, *ΕΟΣΦ*, *ΠΟ*, *ΕΟΤΒ*, Οίκουμενικό Πατριαρχείο, Έκθεση Άγγλου προξένου στη Σμύρνη 1912-13 και Κοντογιάννη⁹ (βλ. άμέσως πιο κάτω, Β. Πίνακες).

Β. Πίνακες

Παραθέτουμε συγκριτικούς και αναλυτικούς Πίνακες για τόν πληθυσμό κατά εθνότητες από τὸ 1631 ἕως τὸ 1914: 1. τῆς πόλεως Σμύρνης καὶ 2. τῆς εὐρύτερης γεωγραφικὰ περιοχῆς Σμύρνης, βασιζόμενοι στοὺς ἀντίστοιχους πίνακες τοῦ Slaars καὶ τοῦ Σολομωνίδη καθὼς καὶ στὰ νεότερα μετὰ τὸν Slaars καὶ τὸν Scherzer δημοσιεύματα¹⁰.

---

8. Σολομωνίδης, σσ. 136-158. Στὴ σ. 138, «Πληθυσμός», ἀναφέρει τὶς «στατιστικῆς» Bargili, Ross, Slaars, Tancred Earl Raven, Ἀγγλικὸν Προξενείου Σμύρνης, Vital Quinet (Cuinet) καὶ *Bulletin d'Orient*, γιὰ τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης, χωρὶς ὁμως νὰ μνημονεὺει τὰ ἔργα, ὅπου αὐτὲς δημοσιεύονται, καθὼς καὶ τὶς ἄλλες βιβλιογραφικῆς ἐνδείξεις. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σσ. 16-21. Στὴ σ. 17 ὁ Σολομωνίδης παραθέτει συγκριτικὸν πίνακα τῶν περιηγητῶν καὶ ἐρευνητῶν γιὰ τὰ πληθυσμακὰ στοιχεῖα, βασιζόμενος στοὺς πίνακες ποὺ ἐξέδωκαν πρὶν ἀπὸ αὐτὸν ὁ Kierpert (*Αμάλθεια*, 8.4.1860) καὶ ὁ Slaars (βλ. πιο πάνω, σμμ. 6) καθὼς καὶ σὲ δική του ἔρευνα.

9. Ἀπὸ αὐτοὺς ἀναφέρουμε τὸ δημοσίευμα τοῦ Κυριάκου Τσαγκρῖδη, *Ἀπὸ τὴν οὐτοπία στὸν τόπο. Ἡ πόλις τῆς Σμύρνης*, Ἀθήνα 2001. Ὁ συγγραφεὺς θεμελιώνει τὴν ἄποψή του γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς ἑλληνικῆς Σμύρνης σὲ μελέτες καὶ ἔρευνες, οἱ ὁποῖες ἀπέχουν ἀπὸ τὴν τελευταία σύνοψη τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἑλληνικῆς Σμύρνης (*Νέα Ἐστία*, Χριστούγεννα 1972· ἰδιαίτερος γιὰ τὸ θέμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως Σμύρνης, βλ. Σολομωνίδης). Γι' αὐτὸ τὸν λόγο, παρὰ τὰ εἴσημα τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ δοθοῦν στὸν Κυριάκο Τσαγκρῖδη γιὰ τὴ λαμπρὴ ἐμφάνιση τοῦ βιβλίου του, αὐτὰ δὲν καθορίζουν τὴ διερευνητικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ πορεία τῶν συμπερασμάτων μας.

10. Ἀνατρέξαμε στὰ δημοσιεύματα τὰ ἴδια καὶ παραθέτουμε στὶς ὑποσημειώσεις τῶν πινάκων τὸν τίτλο τοῦ ἐκάστοτε δημοσιεύματος καθὼς καὶ τὸ σχετικὸ μὲ τὸν πληθυσμὸ ἀπόσπασμα. Ὅπου τὰ δημοσιεύματα δὲν βρέθηκαν, παραπέμπουμε ἀπλῶς στοὺς προγενέστερους ἐρευνητῆς, οἱ ὁποῖοι τὰ ἀναφέρουν. Ὅπου στὶς στήλες «Ἐθνότητες» οἱ συγγραφεῖς (περιηγητῆς, ταξιδιωτῆς ἢ ἐρευνητῆς καὶ ἐφημερίδες) δὲν παρέχουν ἀριθμητικὰ στοιχεῖα σημειώνουμε παῦλα. Στους πίνακές μας μεταφέρουμε τὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ παραδίδουν οἱ ἴδιες οἱ πηγές, ἀκόμα καὶ ἂν τὰ παραδιδόμενα σύνολα δὲν συμφωνοῦν πάντα μὲ τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα.

Συνομογραφίες

ΕΕΕΚ: Έλληνικόν Έμπορικόν Έπιμελητήριον Κωνσταντινουπόλεως.

ΕΟΣΦ: 1901. Έμπορικός Όδηγός τής Σμύρνης και τών Περιχώρων. Έκδιδόμενος υπό Παναγιώτου Φαρδούλη και Σία, διευθυντού και ιδιοκτήτου. Άδεια του Άυτοκρατορικού Έπουργείου τής Παιδείας ύπ' αριθμόν 264 και ήμερομηνίαν 3 Ίουλίου. Έτος δεύτερον. Έκ του τυπογραφείου «Άμαλθείας».

ΕΟΤΒ: 1909-1910. Έλληνικός Έμπορικός Όδηγός τής Τουρκίας. Έκδιδόμενος υπό Νικολάου Βαμβακίδου, Έν Σμύρνη 1909-1910. Άδεια του Έπουργείου τής Παιδείας ύπ' αριθ. 341 και ήμερομηνίαν 25 Όκτωβρίου 1324. Έτος πρώτον.

ΗΟΣ: Έμερολόγιον και Όδηγός τής Σμύρνης.

ΗΟΣΑ: Έμερολόγιον και Όδηγός τής Σμύρνης τοῦ ἔτους 1888, ἔτος Α', ἔκδοσις «Άμαλθείας». Έξεδόθη κατά μήνα Δεκέμβριον 1887.

ΗΟΣΒ: Έμερολόγιον και Όδηγός τής Σμύρνης και τών πέριξ πόλεων και νήσων τοῦ ἔτους 1889, ἔτος Β', ἔκδοσις «Άμαλθείας». Έξεδόθη κατά μήνα Δεκέμβριον 1888.

ΗΟΣΓ: Έμερολόγιον και Όδηγός τής Σμύρνης και τών πέριξ πόλεων και νήσων τοῦ ἔτους 1890, ἔτος Γ', ἔκδοσις «Άμαλθείας». Έξεδόθη κατά μήνα Δεκέμβριον 1889.

ΚΜΣ: Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν.

Κοντογιάννης: Παντ. Μ. Κοντογιάννης, Γεωγραφία τής Μικρᾶς Άσίας, Άθήνα 1921.

Νέα Έστία (Χριστούγεννα 1972): Νέα Έστία (Χριστούγεννα 1972), «Μνήμη Μικρᾶς Άσίας», τόμος 92, τεῦχος 1091.

ΠΟ: Παγκόσμιος Έμπορικός Όδηγός Έλληνογαλλικός, τοῦ ἔτους 1908, υπό Μιχαήλ Ί. Μιχαηλίδου, Σμύρνη-Κορδελιό, Συνοικία Βλέσσα, Τύποις Άμαλθείας. Σολομωνίδης, Θέατρο: Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, Τό θέατρο στή Σμύρνη (1657-1922), Άθήνα 1954.

Σολομωνίδης: Χρήστος Σ. Σολομωνίδης, «Η ἑλληνικότητα τής Σμύρνης», Νέα Έστία (Χριστούγεννα 1972), σσ. 136-158.

Cuinet, *La Turquie d'Asie. Géographie administrative statistique descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure*, 3 τόμ., Paris 1893.

Scherzer: Charles de Scherzer, *Σμύρνη. Γεωγραφική, οικονομική και πολιτιστική θεώρηση*. Μετάφραση - εισαγωγή - σχόλια: Ξένη Μπαλωτή. Φιλολογική ἐπιμέλεια: Θεοδόσης Πυλαρινός, τόμ. Α', Άθήνα, Νεοελληνική Ίστορική Βιβλιοθήκη, Ίστορητής, 1995. Βιβλιοκρισία ἀπό Όδ. Λαμψιδή στοῦ Δελτίου Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 11 (1995-1996), σσ. 393-402.

Slaars: Bonaventure F. Slaars, *Étude sur Smyrne par Constantin Iconomos*, traduite du Grec et enrichie par le traducteur d'un appendice et des notes nombreuses, étendues et variées qui la complètent, Smyrne 1868.

Συγκριτικός πίνακας πληθυσμού Πόλεως Σμύρνης κατά εθνότητες

Έτος	συγγραφέις	Όθωμ.-				Σύνολο
		Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	
1631	Tavernier ¹	60.000	15.000	8.000	6-7.000	90.000
1653	d'Arvieux ²	60.000	—	—	7-8.000	υπερβαίνουν 20.000
1675	Spon ³	30.000	9-10.000	—	12-15.000	55.000
1675	Koppmayer ⁴	30.000	—	—	10.000	—
1678	Le Bruyn ⁵	—	—	—	—	80.000

1. *Les six voyages de J.-B. Tavernier, Chevalier Baron d'Aubonne qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes pendant l'espace de quarante ans...*, Paris 1681, σ. 70: «La ville est fort peuplée et ne contient guère moins de 90.000 âmes. On y compte plus ou moins 60.000 Turcs, 15.000 Grecs, 8.000 Arméniens et 6 ou 7.000 Juifs». Πβ. Slaars, σ. 138 Πίνακας: Σολομωνίδης, Θέταρο, σ. 17 Πίνακας.

2. Arvieux, Laurent d', Chevalier, *Mémoires du Chevalier d'Arvieux, contenant ses voyages à Constantinople, dans l'Asie, la Syrie, la Palestine, l'Égypte et la Barbarie...*, Paris 1735, I, σσ. 43-44: «On y compte soixante mille Turcs, sept ou huit mille Juifs, [σ. 44] et plus de vingt mille autres personnes, tant Francs qu'Orientaux». Πβ. Σολομωνίδης, ό.π.

3. Jacob Spon, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant, fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon...*, et George Wheeler..., Lyon 1678, I, σ. 315: «Cette ville est bien peuplée et l'on tient qu'il y a plus de 30.000 Turcs, 12 ou 15.000 Juifs et 9 ou 10.000 Grecs». Πβ. Slaars, ό.π. κατ. Σολομωνίδης, ό.π.

4. Βλ., Σολομωνίδης, ό.π.

5. Cornelle Le Bruyn, *Voyage au Levant, c'est-à-dire dans les principaux endroits de l'Asie Mineure, dans les îles de Chio, Rhodos, Chypre...*, Paris 1725, I, σ. 83: «La ville de Smyrne est fort peuplée, il y a bien près de 80.000 âmes. Les Turcs en font la plus grande partie. Ensuite ce sont les Grecs, après eux les Arméniens et les Juifs et enfin les Chrétiens d'Europe». Βλ., Slaars, ό.π., κατ. Σολομωνίδης, ό.π.

Έτος συγγραφεί	Θθολ.- Τοῦκοι	Ἑλλήνες	Ἀρμένιοι	Ἰσραηλίτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1699 de la Motraye ⁶	12-14.000	8.000	400*	1.500	200	24.100*
1702 Tournemfort ⁷	15.000	10.000	200*	1.800	200	27.200*
1703 Thompson ⁸	15.000	10.000	μερικ. ἔκκτοντ.	2.000	σημαντ. ἀρθθμῖος	28.000
1714 Lucas ⁹	—	20.000	8.000	—	—	100.000

6. Aubry de la Motraye, *Travels through Europe, Asia, and into Part of Africa...*, London 1723, Vol. I, Chap. IX, σ. 152: «There were in the City besides the Franks who are above 200, about 12 or 14.000 Turks, 8.000 Greeks, 400 Armenians, and 1.500 Jews». Βλ. καὶ Scherzer, Α', Σχόλια σ. 290, σημ. 23. Ὁ Σολομωνίδης, ὁ.π., γράφει ἔτος 1690 καὶ ἀπὸ τὰ πληθυσμιακὰ στοιχεῖα μόνον σύνολο 24.000.

7. Pitton de Tournemfort, *Relation d'un voyage du Levant fait par ordre du roi...*, Lyon 1717, III, σ. 371: «On compte 15.000 Turcs dans cette ville, 10.000 Grecs, 1.800 Juifs, 200 Arméniens, autant de Francs». Βλ. Slaars, ὁ.π.: Σολομωνίδης, ὁ.π. καὶ σ. 14.

8. *The Travels of the late Charles Thompson containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Anatolia and Egypt...* and many other parts of the world, London 1752, II, σσ. 289-290: «They reckon at least ten thousand Greeks, though they have but two Churches; and several hundred Armenians, who have one Church; besides a considerable Number of Franks, under which Name are comprehended the Christians of the several Nations of Europe. The Latins have three Convents [...σ. 290] As to the Turks, who have the Government, they are the most numerous, being about fifteen thousand and have seventeen or eighteen Mosques. The Jews are near two thousand in Number and have five or six Synagogues». Πηθ. Σολομωνίδης, Θέατρο, σ. 17 Πίνακτα.

9. Paul Lucas, *Troisième voyage fait en M.DCC XIV, &c. par ordre de Louis XIV dans la Turquie, l'Asie, la Sourie, la Palestine, la Haute et la Basse Egypte, &c.*, Rouen 1719, Livre second, σ. 212: «On y compte plus de 20.000 Grecs, 8.000 Arméniens et plus de 100.000 habitants». Βλ. Scherzer, ὁ.π., ὅπου ἴσως ἀνεγχεῖται ἔτος 1782 καὶ Σολομωνίδης, ὁ.π., ὅπου ἔτος 1715.

* Τὴ σημαντικὴ διαφορὰ στὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα γιὰ τὸν συνολικὸ πληθυσμὸ καὶ γιὰ τοὺς Ἀρμενίους εἰδικότερα, ἀνήμε-
σα στὰ χρόνια 1631 καὶ 1702, σχολιάζει ὁ Slaars στὶς σσ. 138-139 καὶ 143. Βλ. καὶ Σολομωνίδης, σσ. 18-20.

Έτος	σπηλαιολογία	Ὀθωμ.- Τούρκοι	Ἑλλήνες	Ἀρμένιοι	Ἰσραηλῆτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1731	Tollot ¹⁰	50.000	12.000	7.000	6-7.000	—	76.000
1739	Pockocke ¹¹	84.000	7-8.000	2.000	5-6.000	—	100.000
1768	Riedesel ¹²	—	—	—	—	—	120.000
1768	Bisani ¹³	81.000	26.000	8.000	10.000	5.000	130.000
1776	Choiseul-Gouffier ¹⁴	62-65.000	21.000	5-6.000	10.000	200	100.000

10. Jean Baptiste Tollot, *Nouveau voyage fait au Levant es années 1731 et 1732*, Paris 1742, σ. 266 : «Elle [i.e. Smyrne] est fort peuplée et contient environ 50.000 Turcs, 12.000 Grecs, 7.000 Arméniens, 6 ou 7.000 Juifs». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακας και σ. 139-Σολομωνίδης, ὁ.π.

11. Richard Pockocke, *A Description of the East and some other Countries*, London 1745, vol. II, Part II (Book the Second of Asia Minor), σ. 37 : «It is thought that there are near 100.000 souls in Smyrna ; of these there are 7 or 8.000 Greeks, 2.000 Armenians, and 5 or 6.000 Jews, who all have their particular streets, in which they live together». Βλ. Slaars, ὁ.π. Σολομωνίδης, ὁ.π.

12. Johann Hermann Baron de Riedesel, *Voyages en Sicille, dans la Grande Grèce et au Levant*, Paris 1802, σ. 233 : «La population de la ville est évaluée à cent vingt mille âmes, y compris les Turcs, les Grecs, les Arméniens, les Juifs et les Frances». Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π.

13. Bisani, *A picturesque Tour through parts of Europe, Asia and Africa*, London 1793, σ. 103. Βλ. Σολομωνίδης, ὁ.π. και σ. 14.

14. M. G. A. F. Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman, en Grèce, dans la Troade, les îles de l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineure*, Nouvelle édition, Louvain 1847, I, σ. 354 : «Smyrne renferme environ 100.000 habitants savoir : 60 à 65.000 Turcs, 21.000 Grecs, 10.000 Juifs, 5 à 6.000 Arméniens et 200 Européens auxquels il faut encore ajouter un assez grand nombre de domestiques et d'ouvriers de leur nation». Βλ. Slaars, ὁ.π. Σολομωνίδης, ὁ.π. Ὁ Slaars σημειώνει σύνολο 102.200, ὁ Σολομωνίδης 100.200.

Έτος συγγραφής	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1777 Sestini ¹⁵	97.000	30.000	8.000	12.000	3.000	150.000
1788 Stuart ¹⁶	81.000	26.000	7-8.000	10.000	4-5.000	130.000
1798-99 Dalloway ¹⁷	—	—	—	—	—	100.000
1812 Tancoigne ¹⁸	60.000	25.000	10.000	5.000	5-6.000	100.000

15. Dominique Sestini, *Lettres... pendant le cours de ses voyages en Italie, en Sicile et en Turquie... sur la Sicile et sur la Turquie*, t. 3, Paris 1789, σ. 3: «La population de Smyrne peut monter à 150.000 personnes; la plus grande partie de cette ville est habitée par les Turcs. On y compte 30.000 Grecs, 8.000 Arméniens, 12.000 Juifs et 3.000 Franks». Βλ. Scherzer, *δ.π.*

16. James Stuart, *A picturesque tour through part of Europe, Asia, and Africa...*, London 1793, σ. 90: «The number of inhabitants is estimated at 130.000. Of these there are 26.000 Greeks, 7 or 8.000 Armenians, 10.000 Jews, 4 or 5.000 Franks, and the Turks make up the remainder. The first of these are rajas, or tributaries to the grand seignor». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

17. Jacques Dalloway, *Constantinople ancienne et moderne, et Description des côtes et des isles de l'Archipel et de la Troade*, Paris An VII (στη σχετική καρτέλα της Έθνικής Βιβλιοθήκης γράφεται έτος 1799, ενώ στο ψευδοξοφύλλο του βιβλίου, διαπλά στο τυπωμένο έτος έκδόσεως An VII [κατά τη χρονολόγηση της Γαλλικής Επανάστασεως], γράφεται με μολύβι έντός παρενθέσεως 1798-99), I, σ. 318: «On croit que la population de Smyrne passe cent mille âmes». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 17 Πινάκας και σ. 20.

18. J. M. Tancoigne, *Voyage à Smyrne, dans l'Archipel, et l'île de Candie en 1811-1814...*, Paris 1817, I, σσ. 27 και 31: «Smyrne renferme plus de 100.000 habitants, parmi lesquels on compte au moins 60.000 Turcs. Le reste de la population se compose d'à peu près 25.000 Grecs, 10.000 Arméniens et 5.000 Juifs... On y compte, tant Français, qu'Anglais, Italiens, Hollandais, Allemands, Russes et autres une petite colonie de 5 à 6.000 individus établis sur le pays avec leurs familles». Βλ. Slaars, *δ.π.*: Σολομωνίδης, *δ.π.* 'Ο Slaars και ό Σολομωνίδης γράφουν σύνολο 106.000.

Έτος	συνγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Εθνωπαίοι	Σύνολο
1812	Beaujour ¹⁹	60.000	40.000	6.000	12.000	2-3.000	120.000
1816	Didot ²⁰	60.000	40.000	—	—	—	120.000
1816	Turner ²¹	50-60.000	30.000	8.000	8.000	2-3.000	100.000
1817	Iconomos ²²	—	60.000	—	—	—	150.000
1818	Jowett ²³	—	—	—	—	—	120.000

19. Félix de Beaujour, *Voyage militaire dans l'Empire Ottoman...*, Paris 1829, II, σ. 164: «On y [à Smyrne] compte environ 120 mille habitants, parmi lesquels il y a 60 mille Turks, 40 mille Grecs, 12 mille Juifs, 6 mille Arméniens et 2 à 3 mille Francs ou Européens». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

20. [F. Didot] *Notes d'un voyage fait dans le Levant en 1816 et 1817*, Paris 1821 (όπως γράφεται στον Πρόλογο), σ. 130: «Quoique Smyrne ne paraisse pas vaste, elle contient cependant près de 120 mille habitants, dont 60.000 Turcs, 40.000 Grecs et un grand nombre de négociants et de matelots étrangers». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

21. William Turner, *Journal of a Tour in the Levant*, London 1820, III, σ. 139: «The city contains about 100.000 souls, of whom between 50 and 60.000 Turks, about 30.000 Greeks, 8.000 Armenians, 8.000 Jews, and between 2 and 3.000 Franks. In the plague of 1814, it lost between 50 and 60.000 souls». Βλ. και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σσ. 14 και 17 Πίνακα, όπου αναγράφεται έτος 1820. Το ταξίδι όμως έγινε τον Ιανουάριο του 1816, όπως αναφέρει στις σσ. 99 κέ. ό W. Turner.

22. Κ. Οικονόμος, *Αύτοσχεδύς διατριβή περί Σμύρνης*, Μέλιτη 1831, σ. 34: «Τότερον [δηλαδή το 1817] ό αριθμός των κατοίκων τής πόλεως ταύτης αναβαίνει εις έκατόν πενήκοντα χιλιάδας, των οποίων τα δύο πέμματα περίπου είναι Γραικοί». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 139, καθώς και γαλλική μετάφραση του κεκτημένου του Οικονόμου από τον Slaars, § XIX, σ. 57: «Aujourd'hui le nombre des habitants monte à cent-cinquante mille dont les deux cinquièmes environ sont Grecs». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 17 Πίνακα.

23. Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

Έτος	συγγραφέας	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1821	Fontanier ²⁴	—	—	—	—	—	120-150.000
1826	Hartley ²⁵	45.000	15.000	8.000	8.000	λίγστ. από 1.000	περίπου 75.000
1827	Frankland ²⁶	100.000	οί υπόλοιποι είναι Έλλ., Αρμ., Ίσρ. και Φοράγκοι	—	—	—	150.000
1827	C. P. ²⁷	80.000	—	10.000	—	3.000	150.000

24. V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du Gouvernement français, de l'année 1821 à l'année 1829*, Paris 1829, σ. 111 : «cette ville contient de cent vingt à cent cinquante mille âmes; les Turcs y sont en plus grand nombre, puis les Grecs, les Arméniens et les Juifs. Le nombre des familles franques ne s'élève guère au-delà de cinq cents». Βλ. και Scherzer, *δ.π.*: πρβ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

25. John Hartley, *Researches in Greece and the Levant*, London 1831, σ. 247: *The population of Smyrna has been estimated at 100.000, and even more. But the practice of exaggerating the population, which is so general in this country, has extended. I conceive, to this enumeration. I do not think that Smyrna contains many more than 75.000 inhabitants. Perhaps there may be 45.000 Turks, 15.000 Greeks, 8.000 Armenians, 8.000 Jews, and less than 1.000 Europeans.* Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*, όπου αναγράφεται σύνολο 77.000.

26. Charles Colville Frankland, *Travels to and from Constantinople in the years 1827 and 1828 or Personal Narrative of a journey from Vienna to... Smyrna...*, London 1829, I, σσ. 268-269: *The population [of Smyrna] amounts to about one hundred and fifty thousand, whereof about [σ. 269] one hundred thousand are Muslims; the rest are Jews, Armenians, Greeks and Franks of every name and nation.* Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*

27. C. P. élève interprète du roi à Constantinople, *Deux années à Constantinople et en Morée (1825-1826) ou esquisses historiques*, Paris 1827, σ. 165. Βλ. Σολομωνίδης, *Θέταρο*, σ. 15 και σ. 17 Πινακα.

Έτος	συγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1832	Elliott ²⁸	76.400-96.400	30.000	8.000	10.000	5.600	120-150.000
1832	Aucher-Éloy ²⁹	80.000	25.000	12.000	—	12.000	—
1834	Duc de Raguse ³⁰	40.000	40.000	Έλλ., Αρμ., Ίσρ., Ευρωπ.	—	—	80.000
1834	Arundell ³¹	—	—	—	—	—	130.000

28. C. B. Elliott, *Travels in the three great Empires of Austria, Russia, and Turkey*, London 1838, II, σσ. 34-35: «The modern city [...] contains a population estimated at more than a hundred and twenty, and less than a hundred and fifty thousand. Of these, thirty [σ. 35] thousand may be Greeks, eight thousand Armenians, ten thousand Jews, five thousand Catholics, six hundred Protestants, and the rest Turks». Βλ. και Σολομωνίδης, *Θέστρο*, σ. 17 Πίνακα, όπου αναγράφεται το όνομα Elliott, δέν σημειώνονται όμως τα πληθυσμιακά στοιχεία που αυτός δίνει.

29. P.-M.-R. Aucher-Éloy, *Relations de voyages en Orient de 1830 à 1838 revues et annotées par Comte Jaubert...* Première Partie, Paris 1843, σ. 55: «6 avril [1832] Smyrne [...] 80.000 Turks, 25.000 Grecs, 12.000 Arméniens, 12.000 Francs». Βλ. και Σολομωνίδης, *δ.π.*, όπου αναγράφεται έτος 1834 και δίνονται επιπλέον στοιχεία για τους Ίσραηλίτες, 10.000, και για το σύνολο 150.000.

30. Duc de Raguse, *Voyage... à Constantinople, dans quelques parties de l'Asie-Mineure...*, Paris 1837, II, σ. 190: «Sa [de Smyrne] population s'éleve à quatre-vingt mille âmes... [σ. 192] La moitié se compose des Turcs... L'autre moitié est composée de Grecs, d'Arméniens, de Juifs et d'Européens. La physionomie dominante est grecque». Βλ. και Σολομωνίδης, *δ.π.*, αναγράφει Τούρκους 80.000 και σύνολο 130.000.

31. F. V. J. Arundell, Rev., *A Visit to the Seven Churches of Asia*, London 1828· ό ίδιος, *Discoveries in Asia Minor [...]*, London 1834 (όπου αναδημοσιεύεται ή μελέτη *A Visit...*), II, σ. 414 (όπου αναγράφει τά στοιχεία που δίνουν διάφοροι περιηγητές κατάλληλα): «By more recent travellers the population has been variously estimated from one hundred thousand to one hundred and fifty thousand. Perhaps one hundred and thirty thousand, and between ten and fifteen thousand houses, may be tolerably correct». Βλ. Σολομωνίδης, *δ.π.*, όπου αναγράφεται σύνολο 110.000.

Έτος συγγραφής	Όθωμο- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ίσραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1834 Burgess ³²	υπερβαίνει 75.000	οί υπόλοιποι είναι 100., Άγι., Έλλ., Γάλλοι και Άγγλ.	10.000	15.000	10.000	150.000
1836 Ch. Texier ³³	75.000	40.000	—	—	—	150.000
1836 Chesney ³⁴	70.000	30.000	12.000	7.000	11.000 (Λεβαντ.)	130.000
1837 <i>Journal de Smyrne</i> ³⁵	58.000	48.000	6.000	8.000	10.000	130.000
1839 Reinelt ³⁶	—	—	—	—	—	140.000

32. Richard Burgess, *Greece and the Levant or, Diary of a summer excursion in 1834*, London 1835, II, σ. 67: «The Paris of the Levant» contains a population of 150,000 inhabitants; of which something more than one half are Turks; the rest Jews, Armenian, Greeks, French and English». Βλ. Σολομωνίδης, δ.π., όπου αναγράφεται σύνολο 130.000.

33. Charles Texier, *Asie Mineure, Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnese d'Asie*, Paris 1862, σ. 308: «La population de Smyrne s'est fort accrue depuis un siècle: Tournefort l'estimait à cent mille âmes, aujourd'hui elle dépasse cent cinquante mille, dont la moitié est de race turque, quarante mille Grecs, quinze mille Juifs et dix mille Arméniens, la population européenne est variable, et tend toujours à s'augmenter». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα, σ. 139 και σφάλμα σσ.138-140- Σολομωνίδης, δ.π.

34. R. A. Chesney, *The Expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris carried on by order of the British Government in the Years 1835, 1836 and 1837...*, London 1850, I, σ. 312: «The population approaches 130,000, and consists of about [σ. 313] 70,000 Turks, 30,000 Greeks, 12,000 Spanish Jews, 7,000 Armenians, the rest being composed of the mixed races of all nations, called Levantines». Ο Σολομωνίδης, δ.π., αναγράφει μόνο σύνολο 120.000.

35. Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 139- Σολομωνίδης, δ.π.

36. Βλ. Σολομωνίδης, δ.π.

Έτος	συνγγραφέις	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1840	Joseph Bargigli ³⁷	45.000	55.000	5.000	13.000	12.000	130.000
1840	Baratta ³⁸	80.000	23.000	7.000	10.000	3-4.000	135.000
1843	Wilson ³⁹	—	—	—	—	—	150.000
1844	Ross ⁴⁰	40.000	60.000	10.000	10.000	25.000	150.000

37. Joseph Bargigli, consul général de Toscane, *Le Guide Smyrnéen*, 1840, σ. 31 : «De nos jours, d'après un terme moyen pris entre diverses évaluations, la ville de Smyrne contient 130.000 habitants dont 45.000 Turcs, 55.000 Grecs, 12.000 Catholiques et Protestants, 5.000 Arméniens et 13.000 Juifs». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνναξα και σ. 139· Σολομωνίδης, σ. 138 και Θέατρο, δ.π.

38. A. Baratta, *Constantinopoli effigiata et descritta con una notizia su le celebri sette chiese del'Asia Minore*, Torino 1840, Parte Seconda, σ. 800 : «La popolazione totale di Smirna, per quanto la mancanza di buoni registri pubblici permette di calcolarla, e in giornata di 135.000 persone, fra le quali contansi 3 a 4.000 Europei, 23.000 Greci, 7.000 Armeni, circa 10.000 Ebrei, 80.000 Turchi, alcune altre migliaia di gente nomada e marinareccia». Ό Σολομωνίδης, Θέατρο, σσ. 15 και 17 Πίνναξας, δίνει ελληνικό πληθυσμό κατά τόν Baratta 34.000.

39. Βλ. Σολομωνίδης, Θέατρο, σ. 17 Πίνναξα.

40. Ludwig Ross, *Kleinasien und Deutschland*, Halle 1850. Στις σσ. 155-72 αναδημοσιεύεται όσφορο *Eine Skizze von Smyrna*, που δημοσιεύθηκε στά *Monatsblätter zur Allgemeinen Zeitung*, Μάρτιος 1845, σ. 167 : «Ihre Bevölkerung schätzen kundige Männer – denn eine genaue Kenntniß der Volkszahl besitzt selbst die Regierung nicht – auf 150.000 Seelen, die sich unter die verschiedenen Nationen und Religionen etwa folgendermaßen verteilen : Türken und andere Muselmänner gegen 40.000; Griechen (der Anatolischen Kirche) 60.000; Juden 10.000; Armenier 10.000; Franken (Italiener, Engländer, Franzosen, Deutsche und andere Europäer nebst katholischen Griechen und Armeniern) 25.000». Ό Σολομωνίδης, σ. 138 και Θέατρο, δ.π., δίνει ελληνικό πληθυσμό κατά τόν Ross 65.000.

έτος	συγγραφέας	Όθιοι- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ίσραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1844	Cons. de France ⁴¹	—	—	—	—	—	138.000
1848	Xavier Marnier ⁴²	—	—	—	—	—	100.000
1850	Baxter ⁴³	—	—	—	—	—	πλέον των 120.000
1854	Storari ⁴⁴	—	—	—	—	—	132.000
1857	Shepherd ⁴⁵	85.000	60.000	10.000	20.000	5.000	180.000
1861	<i>L'Impartial</i> ⁴⁶	42.000	46.500	7.000	14.000	14.287	123.787

41. Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

42. Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

43. William Edward Baxter, *Impressions of Central and Southern Europe: being Notes of successive Journeys in Germany, Austria, Italy, Switzerland, and the Levant*, London 1850, σ. 220: «The population of the place exceeds 120.000 Turks, Greeks, Armenians, Franks and Jews». Βλ. Σολομωνίδης, δ.π.

44. Luigi Storari, *Guida con cenni storici di Smyrna, da esso rilevata nell'anno 1854*, Torino 1857, σ. 62: «Je dirai, d'après ce que j'ai pu recueillir avec soin, que le nombre des habitants monte à 132.000 environ. Celui qui connaît l'impossibilité de satisfaire avec exactitude à une telle question, m'exusera certainement etc.». Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 139: Σολομωνίδης, δ.π.

45. *Shepherds Oriental Year-Book and Smyrna-Guide for 1857*, Smyrna, σ. 42: «The population is estimated at 180.000; of whom 85.000 are Turks; 60.000 Greeks; 20.000 Jews; 10.000 Armenians and 5.000 Franks». Βλ. Slaars, δ.π.: Σολομωνίδης, δ.π.

46. *L'Impartial*, 31.5.1861, σ. 2, στήλη 2, στίχοι 8-12. Βλ. Slaars, σ. 138 Πίνακα και σ. 140: Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

Έτος	συνιγραφείζ	Όθιμ- Τούρκοι	Έλληνες	Άρμένιοι	Ισραηλίτες	Εύρωπαίοι	Σύνολο
1868	Slaars ⁴⁷	40.000	75.000	12.000	40.000	20.000	187.000
1873	Scherzer ⁴⁸	45.000	75.000	6.000	15.000	14.000	155.000
1885	Georgiadès ⁴⁹	50.000	100.000	7.000	15.000	15.000	187.000
1886	Tancred Earl Raven ⁵⁰	50.000	100.000	10.000	15.000	25.000	200.000

47. Ό Slaars, σ. 138, όπου προλογίζει τους αριθμούς που ό ίδιος δίνει με τις λέξεις: «D'après moi», Ό Slaars, μετά τόν Συναρτιτικό Πίνακα που παρουσιάζει, δημοσιεύει στις σσ. 138-43 σχόλια βασισμένα σε συλλογισμούς άρκετά σοβάρους, που είτε δικαιολογούν είτε άμφισβητούν τά άριθμητικά στοιχεία που δημοσιεύσαν οι ξένοι περιηγητές που περιλαμβάνονται στον πίνακά του. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138 και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

48. Scherzer, Α', σ. 106: «Πρώτα πρώτα είναι ή Σμύρνη (με 18.750 σπίτια και 6.250 μαγαζιά), ό πληθυσμός τής οποίας εκτιμάται σε 155.000 κατοίκους, δηλαδή 75.000 Έλληνες*, 45.000 Τούρκους, 15.000 Έβραίους, 10.000 Καθολικούς, 6.000 Άρμένιους και 4.000 ξένους». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, δ.π.

[Σημ. Scherzer.] *«Υπάρχει σημαντική διαφορά ανάμεσα στους Έλληνες που γεννήθηκαν στη χώρα και ζούν υπό όθωμα-νική κατοχή (οραγιάδες), και τους Έλληνες μετανάστες ή προσωρινής διαμονής που είναι ελληνικής ύπηκοότητας».

49. Démétrius Georgiadès, *Smyrne et l'Asie Mineure au point de vue économique et commercial*, Paris 1885, σ. 94: «Au commencement du XVIIIe siècle, Smyrne comptait à peine 30.000 habitants, mais bientôt l'immigration s'y porta de préférence à toutes les autres villes et régions de l'Anatolie. Elle dépasse actuellement 200.000 habitants avec ses environs. Seule la ville compte aujourd'hui plus de 25.000 maisons et environ 8.000 magasins. La population grecque est estimée à environ 100.000 âmes; les Turcs en comptent 50.000; les Israélites 15.000; les Catholiques ou Francs 10.000; les Arméniens 7.000 et les étrangers 5.000». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18. Για τόν πληθυσμό τής Σμύρνης και περιγύριον, βλ. πιο κάτω, σ. 75 Πίνακα 2.

50. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138, και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18.

Έτος	συνγραφείς	Όθιμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1887	HOΣA, HOΣB, HOΣΓ ⁵¹	—	—	—	—	—	καθ' ύπολογισμόν 190-200.000
1889	HOΣΓ ⁵²	30.036	32.325	6.056	14.815	διάφοροι 36.028	119.030

51. HOΣA, σ. 147, HOΣB, σ. 226, HOΣΓ, σ. 159: «Τουλάχιστον καθ' ύπολογισμόν... μόνον ό πληθυσμός της ημετέρας πόλεως ανέχεται σήμεραν [το 1887-1889] εις 190-200 χιλ. ψυχάς». Βλ. και πιό κάτω, σ. 75 Πίνακα 2, όπου καταγράφονται τά αριθμητικά στοιχεία για την πόλη της Σμύρνης μαζί με τους υπαγομένους σ' αυτήν δήμους.

52. HOΣΓ, σ. 159: «Κατά τούδ πίνακας τοῦ γραφείου τῆς ἀπογραφῆς ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως τῆς Σμύρνης ἀνέρχεται κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1889 εἰς 150.282, ἔξ ὧν 119.030 εἰσὶν ἐγγεγραμμένοι ἐν τῇ πόλει μας, οἱ δὲ λοιποὶ 31.252 φέρουσι δελτία ἀπογραφῆς ἄλλων μερῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ ἐνταῦθα δὲ ἐγγεγραμμένοι ἔχουσι κατὰ ἐθνικότητα καὶ φύλον ὡς ἑξῆς:

Ὅθιοιμοι	15.317	ἄρρεν.	14.719
»	16.112	«	16.213
»	2.914	«	3.142
»	365	«	372
»	7.697	«	7.118
»	65	«	63
»	591	«	472
»	16.538	«	17.462

Τοιοῦτοι εἶναι οἱ ἐπίσημοι διδόμενοι ἀριθμοὶ, ἀλλὰ κατ' ἄλλας πληροφορίες ὁ πληθυσμὸς τῆς ημετέρας πόλεως πρέπει νὰ ᾖναι ὀγκωτὰ μεγαλύτερος, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἀνέρχεται εἰς 190-200 χιλ. ψυχάς».

Έτος	συναρραφέις	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Άρμένιοι	Ίσραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1891	Άγγλ., Προξ. Σμύρνης ⁵³	52.000	107.000	12.000	23.000	13.000	207.000
1891	Rougon ⁵⁴	80.000	—	—	28.000	—	225.000
1893 ⁵⁵	Cuinet ⁵⁶	89.000	52.000	5.628	16.000	36.309	200.000

53. Βλ. Σολομωνίδης, σ. 138 : «Στά 1891, επί πληθυσμῷ 207.000, Έλληνες ἦσαν 107.000, Τούρκοι 52.000, Ἀρμένιοι 12.000, Ἰσραηλίτες 23.000 καὶ Εὐρωπαῖοι 13.000 (ἀπὸ τούτῳ ὅποιοις Ἰταλοὶ 6.500, Γάλλοι 2.500, Αὐστριακοὶ 2.200 καὶ Ἀγγελοὶ 1.500). (Στατιστικὴ Ἀγγλικὴ Προξενεῖο Σμύρνης)». Ἡ ἐπιβεβαίωση τοῦ ἀφροεισματος στὴ στήλη «Εὐρωπαῖοι» δίνει 12.700 καὶ ὄχι 13.000. Βλ. καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18, ὅπου παραέχονται τὰ ἴδια ἀριθμητικὰ στοιχεῖα.

54. F. Rougon, *Smyrne. Situation commerciale et économique de pays compris dans la circonscription du consulat général de France*, Paris 1892 (στὸ Avant-Propos γράφεται : «Smyrne, le 1er mai 1891»), σ. 136, σμμ. 1 : «sandjak de Smyrne 225.000 habitants». Φρονοῦμε ὅτι ἐδῶ ὁ Rougon μὲ «sandjak de Smyrne» ἔννοεῖ τὴν πόλιν τῆς Σμύρνης, ἐνῶ στὴ σ. 135 τοῦ δημοσιευμῆτος του, ὅπου πάλι χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «sandjak», ἔννοεῖ τὸ σαντζάκι ἢ τὴν ἐπαρχία Σμύρνης: βλ. καὶ πῶ κατω, σσ. 77-78 Πίνακα 2. Βλ. ἐπίσης Scherzer, σ. 311, σμμ. 122 καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18.

55. Στὰ δημοσιευματα Scherzer, σ. 290, σμμ. 23 καθὼς καὶ Σολομωνίδης, σ. 138 καὶ Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 18, ἀναγράφεται ἔτος 1894.

56. Cuinet, σσ. 439-440 : «La population de la ville de Smyrne, comprise dans le chiffre ci-dessus de la population totale du merkez-caza [βλ. πῶ κατω, Πίνακα 2, σ. 76] est, très approximativement, de 200.000 habitants comme suit: Musulmans 89.000, Grecs Orthodox. 52.000, Arméniens (Gégor. 4.740, Protest. 151, Cathol. 737) 5.628, Catholiques latins, sujets ottom. 1.063, Etrangers (population fixe) (Allemands 512, Américains 20, Anglais 980, Austro-Hongrois 1.800, Espagnols 12, Français 1.000, Hellènes 25.000, Italiens 6.400, Russes 200, Russes 85) 36.309, Israélites 16.000, total 200.000 habitants».

Έτος συγγραφής	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ιουδαίοι	Εβραίοι	Σύνολο
1899 <i>Grande Encycl.</i> ⁵⁷	89.000	77.000	6.000	16.000	10.500	200.000
1900 Bouillet ⁵⁸	45.000	100.000	6.000	16.000	—	185.000
1901 <i>ΕΟΣΦ</i> ⁵⁹	—	—	—	—	—	200.000

57. *La Grande Encyclopédie*, χωρίς χρονολογία, λήμμα Σιμόνη, τ. 30, σ. 114: «200.000 hab. (d'autres disent 225.000), avec supériorité de l'élément musulman (89.000 contre 77.000 Grecs, dont 25.000 venus de Grèce); il y a près de 6.000 Arméniens, plus de 8.000 Italiens, 1.000 Français, autant d'Anglais, 500 Allemands etc., et 16.000 juifs». Βλ. Scherzer, σ. 310, σημ. 122, όπου αναγράφεται ως χρονολογία εκδόσεως της Έγκυκλοπαίδειας *τέλη του 19ου αϊ.*: η χρονολογία αυτή ενισχύεται από τη βιβλιογραφία στην οποία παραπέμπει ο συντάκτης του άρθρου-λήμματος Σιμόνη O. Reclus: Scherzer 1880, Georgiades 1885, Rougon 1891. Το αντίτιπο της Έγκυκλοπαίδειας αυτής πού συμβουλευτήκαμε βρίσκεται στην Έθνική Βιβλιοθήκη.

58. M. N. Bouillet, *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, *Βιογραφίας και Μυθολογίας*, Μετάφρασις Επεκταθείσα και συμπληρωθείσα εις τὰ ἀφορώντα τὸν Ἑλληνομὸν ἄρθρα, ὑπὸ Ἥλια I. Οἰκονομοπούλου. Ἐν Ἀθήναις 1900, Π, 1182, λήμμα Σιμόνη: «Ἐχει [...] 185.000 κάτ., ὧν 100.000 Ἕλληνες, 45.000 Τούρκοι, 16.000 Ἑβραῖοι, 6.000 Ἀρμένιοι κλ.». Βλ. καὶ Scherzer, ὁ.π.

59. *ΕΟΣΦ*, Προλογικὸ σημείωμα «Ἡ Σιμόνη τῆς σημερον», σ. VI: «Καθ' ἣν ἐποχὴν αὕτη [δηλαδή ἡ Σιμόνη] περιήλθεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ὁθ. κράτους δὲν ἦτο εἰς οἷαν κατάστασιν βλεπομένη αὐτὴν σημερον. [...] Οἱ κάτοικοι δὲ μόλις περὶ τὰς 20.000 ἀνίχοντο, οἱ πλείστοι ἔκ τῆς γεωργίας ἀποζῶντες, τινεὶ δὲ ἐμπορευόμενοι τὰ ἐγγυχοῖοι πάντοτε κατασκευῆς εἶδη τῆς πρώτης ἀνάγκης καὶ ἄλλοι ἔκ τῆς ἄλειας. Πρὸ 200 δὲ ἐτῶν [δηλαδή περὶ τὸ 1700] ἤρθκει μόλις περὶ τὰς 50.000 κατοίκων, ὡλά σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ λιμένος, τῆς προαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ τὸν μέσων ἄπερ παρέχει τοῖς ἐμπορευομένοις ἡ πατρικὸς μεμινῶσα σεβ. κυβερνήσις πηξίθη ἑταισθητὸς καὶ σημερον [δηλαδή περὶ τὸ 1900] ὑπὸ τὴν κραταιὰν αἰγίδα τοῦ φιλολόγου ἀπογόνου τοῦ γένους τῶν Ὀσμανιδῶν Ἀπτοῦ. Χαμίτ Χάν τοῦ Β' εἶνα ἡ δευτέρα πόλις μετὰ τὴν πρωτεύουσαν ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν, ὀριθμοῦσα ὑπὲρ τὰς 200 χιλιάδας κατοίκων καὶ ἡ ἐμπορικωτάτη πόλις τῆς Ἀνατολῆς»

Έτος	συνιγραφείς	Όθιμ- Τούρκοι	Έλληνες	Ήρμμένοι	Ίσραηλίτες	Εύρωπαίοι	Σύνολο
1906	<i>Bulletin d'Orient</i> ⁶⁰	91.885	135.080	8.500	25.500	20.035	275.000
1908	ΠΟ ⁶¹	—	160.000	—	—	—	350.000
1909-10	<i>EOTB</i> ⁶²	—	περίστ. 150.000	—	—	—	300.000
1914	Κοντογιάννης ⁶³	80.000	140.000	12.000	20.000	15.000	270.000

60. *Bulletin d'Orient*, τεύχος 202, 9.11.1907: «Smyrne compte (d'après une statistique française 1906) : Grecs orthodoxes 135.080, Musulmans 91.885, Israélites 25.500, Catholiques 11.175, Arméniens 8.500, Protestants 8.860. Total 275.000». Τίς πληροφόριες αυτές παρέλαβε το περιοδικό *Bulletin d'Orient*, όπως αναφέρεται εκεί, από άρθρο του René Pinon στη *Revue des Questions Diplomatiques et Coloniales*. Βλ. και Σολομωνίδης, σ. 138. Ωστόσο το άθροισμα των επιμέρους αριθμών δίνει συνολικό πληθυσμό 281.000 και όχι 275.000.

61. ΠΟ, λήμμα *Σμύρνη*, εισαγωγικό, σ. 272: «Έχει κατοίκους 350.000 ών 160.000 Έλληνες διατηρούντες αξιολόγια Ελληνικά εκπαιδευτήρια...».

62. *EOTB*, Πρόλογος «Η Σμύρνη», σ. 8: «Οί κάτοικοι τής πόλεως ανέχονται σήμερον [δηλαδή περί τῶ 1909] εἰς 300.000 ἔξ ὧν οἱ ἡμίσεις σχεδόν εἶνε τοῦ Ἀνατολικοῦ δόγηματος, οἱ δὲ λοιποὶ Μωαμεθανοί, Ἀρμένιοι, Ἰουδαῖοι, Δυτικοὶ καὶ Διαμαστρούμενοι. Ἡ μάλλον διαδεδομένη γλώσσα εἶνε ἡ Ἑλληνική».

63. Ο Κοντογιάννης, σ. 296, καταγράφει δεδομένα για την περίοδο πριν από τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, 1914: «Κάτοικοι τής πόλεως [Σμύρνης] (άνευ τῶν προστίτων) 270.000, Ἑλληνες 140.000, Τούρκοι 80.000, Ἀρμένιοι 12.000, Ἑβραῖοι 20.000, Εὐρωπαῖοι καὶ Λεβαντῖνοι 15.000». Βλ. καὶ ἀμέσως πῶ κάτω, σ. 79 στὸν Πίνακα 2, ἀριθμητικὰ στοιχεία γιὰ τὴν εὐρύτερη περιοχή Σμύρνης.

Συγκριτικός πίνακας πληθυσμού της ευρύτερης γεωγραφικά περιοχής Σιμόνης κατά εθνότητες

Έτος συγγραφής	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Εβραίοι	Σύνολο
1885 Georgiades ⁶⁴	—	—	—	—	—	υπερβαίνει 200.000
1887 ΗΟΣΑ, ΗΟΣΒ ⁶⁵	73.006	50.172	6.683	14.996	1.912	146.777

πληθυσμός πόλεως με δήμιους, με περιχώρα

64. Georgiades, δ.π.: «[...] Elle [i.e. Smyrne] dépasse actuellement 200.000 habitants avec ses environs». Βλ. και πιο πάνω, σ. 70 Πίνακα 1 για τον πληθυσμό της πόλεως Σιμόνης. Πηρ. και Σολομωνίδης, *Θέατρο*, σ. 16.

65. ΗΟΣΑ, σ. 147, ΗΟΣΒ, σ. 226: «Κατά την επίσημη απογραφή, ητις έπερατώθη κατά τον Μάρτιον του παρελθόντος έτους [1887], ό πληθυσμός της πόλεως Σιμόνης και τών εις αυτήν υπάρχόντων δήμιον Βουρνόβα, Σεβδίλιοϊ, Νιρφατίου, Τριάντα και Κασαβούργιον ανέρχεται εις 146.777 ψυχάς, ήτοι: Έλληνες, άνδρες και γυναίκες, 50.172, ών 46.188 ίθαγενείς και 3.994 μη όθωμανοί ύπηκοοι, Όθωμανοί, άνδρες και γυναίκες, 73.006, ών 65.255 ίθαγενείς και 7.751 μη ίθαγενείς, Αρμένιοι, άνδρες και γυναίκες, 6.683, ών 5.609 ίθαγενείς και 974 μη όθωμανοί ύπηκοοι, Τουδαίτοι, άνδρες και γυν., 14.996, Καθολικοί, άνδ. και γυν., 1.809, Διαμαρτυρούμενοι 103, Βεβαίως ή απογραφή δεν θά έγένετο τακτική, διότι είναι προφανές ότι ό πληθυσμός της ήμετέρας πόλεως και τών δήμων είναι πολύ μεγαλειότερος ή ό αναγραφόμενος άνωτέρω». Βλ. και πιο πάνω, σ. 71 Πίνακα 1, πληθυσμό πόλεως Σιμόνης «καθ' ύπολογισμόν». Σχετικά με τά παραδοόμενα άριθμητικά στοιχεία σημειώνουμε ότι σε μερικάς περιπτώσεις ύπάρχουν διαφορές, έστω και μικρές, ανάμεσα στα άθροίσματα που παρέχει τό ΗΟΣΒ και σε έκείνα μιάς έπαλήθευσης, π.χ. οι άριθμοί 5.609 και 974 δίνουν άθροισμα 6.583 και όχι 6.683.

Έτος	συνγγραφείς	Όθωμοι- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ευρωπαίοι	Σύνολο
1893	Cuinet ⁶⁷	96.250	57.000	7.628	16.450	52.287	229.615
			πληθυσμός merkez-caza ⁶⁶				
1887	HOΣA ⁶⁸	252.299	121.600	7.894	16.860	2.064	400.717
1888	HOΣB, HOΣΓ ⁶⁹	266.802	129.822	8.933	17.059	2.461	479.543
			πληθυσμός επαρχίας (σαντζαχίου)				

66. Merkez-caza = κεντρικός καζάς με διοικητή τόν καμίμαμν.

67. Cuinet, *δ.π.*, σ. 439 : «La population totale du merkez-caza de Smyrne est de 229.615 habitants : Musulmans 96.250, Grecs Orthod. 57.000, Arméniens 7.628, Cathol. latins sujets ottom. 1.063, Bulgares 415, Étrangers fixés dans le merkez-caza 50.809, Israélites 16.450, total 229.615». Βλ. Σολομωνίδης, *Θέστρο*, σ. 18, όπου αναγράφονται τὰ ἀριθμητικά αὐτὰ στοιχεία ὡς ἀναφερόμενα στὴν πόλη τῆς Σμύρνης, ἐνῶ γιὰ τὴν πόλη τῆς Σμύρνης ὁ Cuinet δίνει σαφῶς τὰ ἀναφερόμενα πρὸ πάνω, σ. 72 στὸν Πίνακα 1.

68. HOΣA, σ. 142 : «Ἡ ἐπαρχία Σμύρνης ἔχει πληθυσμὸν 400.717 κατοίκων, ἐξ ὧν 252.299 Ὀθωμανοί, 121.600 Ἕλληνες, 7.894 Ἀρμένιοι, 16.860 Ἰσραηλίται, 1.810 Καθολικοί, 126 Διαμαρτυρούμενοι, 128 Βούλγαροι».

69. HOΣB σ. 221, HOΣΓ σ. 154 : «...κατ' ἐπίσημον στατιστικὴν, ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐπαρχίας Σμύρνης εἶναι 479.543. Ἐκ τούτων 266.802 εἶναι Ὀθωμανοί, 129.822 [HOΣΓ: 129.828] Ἕλληνες, 17.059 Ἰουδαῖοι, 8.933 Ἀρμένιοι, 1.097 [HOΣΓ: 1.096] Λατῖνοι (Καθολικοὶ ὀθωμ. ὑπέρκοι), 838 Καθολικοί, 408 Βούλγαροι καὶ 120 Διαμαρτυρούμενοι».

Έτος συγγραφής	Όθιοι- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Ειραιοίται	Σύνολο
1891 Rougon ⁷⁰	273.795	130.957	9.894	18.130	56.234	489.010
1893 Cuinet ⁷¹	273.795	130.957	10.045	18.130	56.083	489.010
1912 Οίκ. Πατῶ. ⁷²	219.494	449.044	11.395	18.130	55.983	754.046

70. F. Rougon, *δ.π.*, σ. 135 : Παραθέτει πίνακα με τὰ πληθυσμιακά στοιχεία τῶν πέντε σαντζακίων (Σιμόνης, Σαρουγάν, Ἀϊδινίου, Δενιζλί καὶ Μεντεσέ) ποὺ ἀποτελοῦν τὸ βλαλέτιο Σιμόνης. Γιὰ τὸ σαντζακί Σιμόνης δίνει τὰ ἑξῆς στοιχεία: «Turcs 273.795, Grecs 130.957, Arméniens 9.894, Latins (raïtas) 1.063, Juifs 18.130, Bulgares 415, Étrangers 54.756, Total 489.010». Βλ. καὶ πὸ πάνω, σ. 72 Πίνακα 1.

71. Cuinet, σ. 347: Στὸν ἴδιο πίνακα μετὰ τὸν πληθυσμὸ τοῦ βλαλέτιου Σιμόνης (βλ. ἀμέσως πρὸ κἄτω) ὁ συγγραφέας περιλαμβάνει καὶ τὸν πληθυσμὸ τοῦ σαντζακίου Σιμόνης ὡς ἑξῆς: «Musulmans 273.795, Grecs Orthod. 130.957, Arméniens Grég. 9.157, Arm. cathol. 737, Arm. protest. 151, Cathol. lai. 1.063, Bulgares 415, Étrangers 54.605, Israël. 18.130». Τὰ ἴδια στοιχεία δίνει ὁ συγγραφέας καὶ στὴ σ. 423 γιὰ τὸ καλούμενο merkez-sandjak καὶ συμπληρώνει [σ. 424]: «La population flottante, qui est très nombreuse à Smyrne et sur tout le littoral, n'est point comprise dans ces chiffres».

72. Βλ. Ἐλένη Κατσιοδάση-Γαροῦκα, «Ο ὑπόδομος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸ 1881 ἕως τὸ 1913 - Μικρὰ Ἀσία», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. ΙΑ', Ἀθήνα, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1977, σ. 370: «Τὸ 1803 ἡ Σιμόνη ἀρθροῦσε 100.000 κατοίκους ἀπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ἕνα τρίτο ἦταν Ἕλληνες. Τὸ 1850 ἀπὸ τοὺς 125.000 κατοίκους Ἕλληνες ἦταν οἱ 60.000. Τὸ 1910 ἡ ἀναλογία ἦταν 225.000 πρὸς 100.000. Ἀντίθετα ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς ἔπεσε μῆσα στὰ ἑκατὸ αὐτὰ χρόνια ἀπὸ 75.000 σὲ 60.000 ἢ 50.000. Γιὰ ἀλόγητο τὸ σαντζακί τῆς Σιμόνης ἡ στατιστικὴ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1912 δίνει τοὺς ἀκόλουθους ἀριθμούς: Τούρκοι 219.494, Ἕλληνες 449.044, Ἀρμένιοι 11.395, Βούλγαροι 415, Εἰραιοί 55.983, Σύνολο 754.046».

Έτος	συγγραφείς	Όθωμ.- Τούρκοι	Έλληνες	Αρμένιοι	Ισραηλίτες	Εύρωπαιοί	Σύνολο
			πληθυσμός νομού (βιλαετίου)*				
1887	HOΣA ⁷³	ιθαγενείς**	1.225.772			25.857	1.250.628
1888	HOΣB, HOΣΓ ⁷⁴	ιθαγενείς	1.284.664			47.449	1.332.113
1891	Rougon ⁷⁵	1.093.334	208.283	14.423	22.516	56.504	1.396.060

* Άφορά Έλληνες, Αρμένιους, Τουδαίους.

** Άφορά Τούρκους, Έλληνες.

73. HOΣA, σ. 135: «Ο όλικός πληθυσμός του Νομού Αιδίνιου κατά την τελευταία [1887] επίσημον στατιστικήν ανέχεται εις 1.250.628, έξ ών 1.225.772 είναι ιθαγενείς, ξένοι δέ 25.857».

74. HOΣB, σ. 197, HOΣΓ, σ. 142: «Κατά την τελευταίαν [του 1888] επίσημον στατιστικήν ό όλικός πληθυσμός του νομού Αιδίνιου ανέχεται εις 1.332.113, έξ ών 686.687 είναι άφρονες και 645.526 θήλεις· έκ τούτων ιθαγενείς μόν είναι 1.284.664 (άρρ. 653.694 [σ. 198] και θήλεις 630.970), ξένοι 47.449 (άρρ. 32.993 και θήλεις 14.456)».

75. F. Rougon, ό.π., σσ. 135-44: «Comparativement à son étendue, la province de Smyrne est une des plus peuplées de l'Empire. Suivant les derniers relevés statistiques qu'ont été dressés, la population totale serait de 1.396.060 habitants, ainsi répartie, par races entre les 5 sandjaks». Τα έπιμέρους στοιχεία για τό σαντζάκ Σιμόνης, βλ. πιο πάνω, σ. 77· έδώ παραθέτουμε τά στοιχεία για τον πληθυσμό όλου του βιλαετίου Σιμόνης [τό όποιο στη σ. 135 ό Rougon άποκαλεί «επαρχία Σιμόνης» και στη σ. 137 «βιλαέτιο Αιδίνιου», ενώ πρόκειται για την ίδια διοικητική περιοχή, όπως άποδεικνύουν τά αντίστοιχα πληθυσμακά στοιχεία, που είναι ίδια και στις δύο περιπτώσεις]: «Turcs 1.093.334, Grecs 208.283, Arméniens 14.423, Latins (raïas) 1.177, Juifs 22.516, Bulgares 415, Étrangers 55.912. Total 1.396.060». Βλ. και Σολομωνίδης, Θέετρο, σ. 18. Για την πόλη της Σιμόνης, βλ. πιο πάνω, σ. 72 Πίνακα 1.

Έτος	συνολικές Τοῖχοι	Ὀθωμ.- Τοῖχοι	Ἑλληνες	Ἀρμένιοι	Ἰσραηλίτες	Εὐρωπαῖοι	Σύνολο
1893	Cuinet ⁷⁶	1.093.334	208.283	15.105	22.516	57.239	1.396.477
1914	Κοντογιάννης ⁷⁷	—	—	—	—	—	1.700.000

Γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ Ἰούλιο 1912 ἕως Ἰούλιο 1913 ἡ ἐκθεση τοῦ ἀγγλοῦ γενικοῦ προξένου στὴ Σμύρνη⁷⁸ ἀνεβάζει σὲ 2.500.000 κατοίκους τὸν πληθυσμὸ γιὰ τὸ ἔμπορικὸ "ἵντερλάντ" τῆς Σμύρνης, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος καθορίζει ὡς ἐξῆς : «Τὸ ἔμπορικὸν ἵντερλάντ τῆς Σμύρνης ἐκτείνεται ἀνατολικῶς μέχρι τοῦ Οὐσσάκ καὶ Καραγισιά, βορρῆως μέχρι τῆς ἑπισκοπίας Κόνια καὶ κατὰ μῆκος τῆς παραλίας, βορρῆως μὲν ἄχρι Λαοδανελίων, πρὸς νότον δὲ μέχρι τῆς Ἀττάλειας. Ἄλλοτε ἀπὸ τῆς Σμύρνης ἐξηρτῶντο καὶ αἱ τέως τουρκικαὶ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου. Ἡ ὡς ἄνω διαγραφεῖσα περιοχὴ κατοικεῖται ὑπὸ πλέον τὸν 2.500.000 κατοίκων».

76. Cuinet, σ. 347 : «La population totale du vilayet de Smyrne qui, proportionnellement à son étendue, est l'un des plus peuplés de l'Empire, est de 1.396.477 habitants, comme suit : Musulmans 1.093.334, Grecs Orthodox 208.283, Arméniens Grég. 14.103, Arm. cathol. 737, Arm. protest. 265, Cathol. lat. 1.177, Bulgares 415, Étrangers 55.516, Israël. 22.516».

77. Βλ. καὶ πῶς πάνω, σ. 74 Πίνακα 1. Στὴ σ. 295 τῆς *Γεωγραφίας* ὁ Κοντογιάννης γράφει: «Βυλαέτιον Ἀιδινίου ἡ Σμύρνης: Πληθυσμὸς 1.700.000».

78. Βλ. πῶς πάνω, σ. 56 σημ. 4.

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΗ ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Ἡ ἀναγνώστis και ὁ φιλερευνητής μπορεί νά συγκρίνει τὰ δεδομένα πού περιλαμβάνονται στοὺς ἀμέσως προηγούμενους πίνακες («Ἐπληθυσμὸς τῆς Σμύρνης 1631-1914 : Συγκριτικὸς Πίνακας πληθυσμοῦ κατὰ ἐθνότητες», ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Ὀδυσσεά Λαμψίδη, *Συμβολὴ στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Σμύρνης μετὰ τὸ 1870*, πού σύντομα θὰ κυκλοφορηθεῖ) ὅπως και στὰ σχόλια τοῦ B. Slaars (*Étude sur Smyrne*, σσ. 138-143) μὲ τοὺς διαφορετικούς ἀριθμούς πού δίνουν στὸν πληθυσμὸ οἱ ἐκάστοτε περιηγητές (πρὶν ἀπὸ τὸ 1868) και μὲ ὄσα στοιχεῖα παρατίθενται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Engin Berber, στὸ ἄρθρο του «Τουρκικὲς κοινωνικὲς ὀργανώσεις πού ἀνέπτυξαν ἀνθελληνικὴ δράση στὸ σαντζάκι τῆς Σμύρνης κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀνακαχῆς (30 Ὀκτωβρίου 1918-15 Μαΐου 1919)», γραμμένο στὰ τουρκικά και μεταφρασμένο στὰ ἑλληνικά ἀπὸ τὴ Φραγκῶ Καραογλάν, πού δημοσιεύτηκε στὸ *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 13 (1999-2000), ὥστε νά τὰ ἀξιολογήσει και νά ἐξαγάγει τὰ συμπεράσματά του.